

Стаття
Оксана СЛПУШКО
ПОЕЗІЯ ОФІРИ І ПОСВЯТИ
(Олекса Стефанович)

Творчість Олекси Стефановича належить до величного здобутку поетів Празької літературної школи, основною рисою мистецького світогляду яких є ідея утвердження української незалежної державності. Вона звучить у поезії Юрія Дарагана, Євгена Маланюка, Леоніда Мосендза, Юрія Липи, Оксани Лятуринської, О. Ольжича, Олени Теліги, а теоретично обґрунтована у працях Дмитра Донцова, видавця журналу "Вісник", у якому друкувалися майже всі ці письменники.

Олекса Стефанович, філософ за своєю мистецькою натурою, заглиблюється думкою і почуттям у внутрішній сенс ідеї державності, звертається до перших її витоків і проектує їх на сучасну добу. Так, через усю двадцятирічну творчість поета проходить образ язичницького бога Перуна, що є символом ідеї української державності, утвердженням її безсмертності і всепереможності. Перун грізно вступає в нелегку боротьбу на захист своєї волі та честі, не схиляючись перед ворогом, перед тим, хто намагається знищити і принизити його:

Реве та стогне Дніпр у млі,
Земля здригається, як в трясцях...
І шепчуть злякано в селі:
"О, він ніколи їм не дасться..."
("Сон Перуна", Прага, 1924).

Ідея, захисником якої виступає Перун, продовжує хвилювати серця і розум людей протягом багатьох століть:

Пливе, прадавньої снаги,
Грози прапервісної повен,
І часто-часто його човен
У наші стука береги.
("Перун", Прага, 1941).

Сила цієї ідеї дає наснагу поетові, підносить його творчість до високоартистичних здобутків нашої літератури.

Народився Олекса Стефанович 5 жовтня 1899 року на Волині, у селі Милятині, що недалеко від міста Острога, яке відоме своїми давніми національними традиціями. У цьому благословенному краї, де кожен метр землі дихає славою предків та їх високим духом, зростав майбутній український поет. Батько Олекси Стефановича був священиком, тому і сина віддав у Житомирську духовну семінарію, яку той закінчив у 1919 році. Ідеї радянської влади виявилися чужими і далекими для Стефановича, тому у 1922 році він опиняється у Чехо-Словаччині, де продовжує навчання, вступаючи на філософський факультет Карлового університету та відвідуючи літературно-мистецькі курси в Українському вільному університеті. Живе і працює у Празі, пише вірші, а також захищає докторську дисертацію на тему "А.Метлинський як поет" (1932 р.). У 1944 році, коли до Праги підійшли радянські війська, Олекса Стефанович, рятуючи власне життя і волю, залишає Прагу й емігрує до Німеччини, де проживає до 1949 року. А потім його пристанищем стало американське місто Буффало, де поет і помер 4 січня 1970 року.

Життя Олекси Стефановича було сповнене постійних духовних пошуків та глибоких роздумів. Він жив дуже самотньо, коло його знайомих і товаришів було обмеженим і вузьким, відчуття страху та манія переслідування з боку радянської влади до самої смерті не залишали поета.

Перша збірка творів Олекси Стефановича "Поезії" вийшла у Празі у 1927 році. Друга, й остання, прижиттєва збірка "Stephanos I" побачила світ у празькому видавництві "Дніпрові пороги". Дати появи у книжці не подано, а сам автор називає роком видання 1939-й. Рукописи збірок "Stephanos II" та "Кінцесвітне" були підготовлені автором, але побачили світ вже після його смерті у виданні "Олекса Стефанович. Зібрані твори" (Торонто, 1975), упорядковані Б.Бойчуком, зі вступною статтею І. Фізера. До цього видання увійшли також найостанніші поезії Стефановича та ті, що друкувалися лише в періодиці.

Ще на початку творчості Олекса Стефанович сформулював своє головне мистецьке кредо, яким позначена вся його подальша поезія. У вірші 1923 року "Недобре" бачимо символічний трикутник - сонце, вогонь, кров, - який є носієм головної ідеї поета. Центральний образ трикутника - сонце, яке "так, як іще ніколи", "упало з неба" і стало джерелом героїчного начала і стимулом до нового життя. Воно народило вогонь, якому поет надає Гераклітового значення джерела перетворень і бурхливого

відродження. Вогонь несе ідею влади і духовної сили, що є головними чинниками звільнення від сил зла. Але кров прагне знищити вогонь, принести його у жертву власній могутності:

Щоб море вогню залляти,
Вилили море крові.
Багато крові, багато,
Та ради не дасть огневі, -
От-от він прорве загати
І рине по всьому небі.

Мовою глибинних символів говорить поет про незнищенну ідею волі, яка принесла в Україну величне духовне відродження і стала могутнім чинником у прагненні українців до власної незалежної держави. У цьому ж, 1923, році був написаний вірш "Кінцесвітне", пройнятий темними образами "пащек прірв" та хаосу, який "вздовж і вшир" шугає над землею. Це символічний образ тих злих сил, які полонили Україну, знищили її державність. Але серце поета не мириться з тяжкою долею і кличе на боротьбу, у вир героїзму.

Через усю творчість поета проходить ідея утвердження української державності. Автор замислюється над її першоджерелами, етапами її розвитку та становлення, зупиняється і на сучасному йому етапові її виявлення. Національна традиція формування цієї ідеї сягає до Перунових часів, до доби Святослава, коли "загнано Руський цвях в царгородський мур" ("Вічна слава", Прага, 1940). Цю ідею підхопила і понесла далі доба гетьманщини:

Слава вічная Конашевичу
За похід його на Москву.
Слава гетьманові Виговському...
("Вічна слава", Прага, 1940).

За цю ідею виступає український народ на боротьбу і в ХХ ст.:

І віквічно пребудь прославлена
- Божих воїв тобі салют! -
Замордована, закривавлена
Перемого Базару й Крут.
("Вічна слава", Прага, 1940).

У свідомість митця б'є ідея незнищенності української держави, і він звертається до тих епох, які є джерелом формування національного менталітету, до тих образів, які найістотніше репрезентують українську психіку.

В.Державин з приводу звертання митця до певного образу зазначає: "...для справжнього поета образ як такий є основа й загадка. В такому разі модернізація образу виявиться зумовленою глибоким політичним інтересом і інтенсивним громадським почуттям автором; що ж до первинного історичного образу, то він історичний тому, що та чи та історична доба сприймається автором естетично (не як істориком, а як митцем)" ("М.Зеров і український клясицизм").

Історична традиція формування української державницької ідеї проходить у творчості Стефановича через образ дохристиянської епохи - Перуна, через образ князівської доби - Святослава, через образи часів козаччини - Конашевича і Хмельницького. Ці образи вихоплені з епох становлення і цвітіння української держави, спробу продовження яких бачить Олекса Стефанович і в своїх сучасниках - митцях Празької літературної школи, а зокрема в Юрієві Дарагану та О. Ольжичу. Поет особисто знав цих людей, жив з ними одним духовним життям і пророчо відчув їх фізичну смерть:

В дверях у сні з'явивсь,
Тихо став на порозі
(Так Дараган колись
В час упокою в Бозі)...
("В дверях у сні з'явивсь...", Міттенвальд, 1946).

Вірш присвячений О. Ольжичеві, про нього поет писав: "...сон, що приснився мені, мабуть, у хвилину його смерті і викликав у моїй пам'яті колишній, дуже подібний сон про смерть Юрія Дарагана" (Олекса Стефанович. Зібрані твори, Торонто, 1975, с, 251).

Цих поетів єднає культ героїзму, культ воїна та ідея свободи, які є головними чинниками утвердження незалежної української державності. І це є домінуючою рисою їх мистецького світогляду, тим, що єднає цілу літературну школу - Празьку. Саме це Стефанович вважає найціннішим у творчості О. Ольжича: "З усього того, що Ольжич у своїй поетичній спадщині лишив нам про Україну, може, кажучи його словом, - найвагітніше:

"Держава не твориться в будучині,
Держава будується нині".

Вкарбуймо це в серця і голови" (Олекса Стефанович, "О.Ольжич (До портрета)". Зібрані твори, Торонто, 1975, с, 251).

Дмитро Донцов називає Стефановича "правдивим бояном старого Києва", О. Ольжича - "бардом апокаліптичної битви за київську "Імперію двох суходолів", Є.Маланюка - "апологетом Києва як "степової Олександрії", а Печерської лаври як "другого Капітолія", Ю.Липу - "співцем Св. Софії", Олену Телігу - "поеткою вогняних меж" (див.: Д, Донцов, "На старокиївський шлях!"), натхненником яких є "поет лицарства українського" - Тарас Шевченко.

Ці митці проголосили ідею української держави, творцем якої є воїн, сильний духом, який поведе за собою не натовп, а свідоме суспільство, виховане його національною ідеєю. У цьому сенсі культ воїна митців Празької літературної школи близький до "надлюдини" німецького філософа Ф.Ніцше своєю величезною внутрішньою силою, життєвим героїзмом та до "новоромантика" Лесі Українки, який "зневажає не сам натовп, а той рабський дух, що примушує людину самохіть залічувати себе до натовпу як чогось стихійного, що поглинає, нівелює, стирає індивідуальності, приносить її в жертву інстинктові, стадності" (Леся Українка, "Про мистецтво"). Воїн, сильна особистість, прагне бачити не натовп, який керується інстинктами, а свідоме суспільство, націю, яка йде за ним на боротьбу за утвердження власної незалежної держави. У творчому здобутку Олекси Стефановича є два вірші "Молитва". Перший був написаний у Празі у 1926 році, а другий - рівно через двадцять років у Міттенвальді. Перший - це прохання до Бога за Україну, "до стіп схиляюся чийх", другий - за її борців:

Ви, ким ведено бій,
Вірні Симон, Євген,
Ви, без ліку і ймен,
Ти, криштальний Олеже, -
Всіх крилом нас покрій,
Михаїле Святий,
Божий Стратеже!

Поет вірить у силу свого народу, у його перемогу, бо "цей люд" "не судженим, а суддею" стане в майбутньому.

Так усіх поетів Празької школи єднала ідея, заради якої вони жили і творили. І в священній боротьбі за цю ідею "може зламатись - тіло, але ніколи - дух" ("Просто. Не йти праворуч...", Прага, 1936). Це парафраза з Ольжичевого: "...будь прокляте моє тіло, що слабше за мій дух". Стефанович мріє і хоче, щоб ця боротьба не була даремною, а внаслідок

Щоби Орлом здійнялося Життя...
("Княгиня металева", Прага, 1938).

Незважаючи на те, що Стефанович жив і писав на еміграції, Україна залишається центральним образом його творчості. З далеких країв він спостерігає за її життям, за тими перипетіями, які вона переживала. І це знаходить відгук у його творчості.

Б.Рубчак у передмові до видання "Поезії, старі і нові" Наталі Лівицької-Холодної говорить про "пражанський" експресіонізм. І ця риса є притаманною і творчості Стефановича: факт з історії чи сучасного життя є поштовхом до мистецького переживання його автором, способом вияву індивідуального творчого "я" поета, його суб'єктивної позиції. Реальність у поезії Стефановича стає результатом мистецького осмислення дійсності. Так, наприклад, на голод в Україні 20-х рр. поет відгукнувся циклом поезій під назвою "Голод". Автор описує саме відчуття голоду, прагнучи показати його у світі природи, а вже потім у світі людей:

Над обрієм черева чорних хмар
Розпухли, набрякли кручами,
(...)
...хата в вишнях стала пусткою.
(...)
Син вириває хліб у матері:
"Кришинку, мамо... Мамо, дай!"
І без ножа не відірвати їй
Од себе сина... Гіркий край!

У центрі поетичного твору Олекси Стефановича стоїть не сам історичний факт чи подія із сучасного життя, а почуття і переживання, викликані ними у душі поета. Війна 1941-1945 рр. викликала у поезії Стефановича цього періоду образ неба, яке "розколалося", що на нього з усіх кінців сунуть темні хмари:

Немає хмарам кінця -

Одна темніша, ніж друга.
("1941-1944", Прага, 1942).

І на цьому небі з'являється образ воїна-захисника на "білім коні":

Вірний, Правдивий,
На суді справедливий
І на війні,

Очі - ярі пламена,
В многоті діадем,
Ім'я, на нім явлене,
Знає лиш він оден.
Одяг кровію зрошен,
Кров скропила всього.
Ім'я його -
Слово Боже.
("З Апокаліпси (XIX, 11-15)", Прага, 1942).

Правдиве слово поета - це той меч, з яким виступає він на боротьбу проти зла і несправедливості. Образ меча з усіх поетів-пражан найхарактернішим є для Стефановича та Оксани Лятуринської:

Меч двосічний із піхов оголюй,
затинай, щоб земля загула.
(О. Лятуринська "На Юрія").

Лише цей меч, справедливий і сильний, може подолати ворогів. Ще древні римляни вірили в те, що залізо меча, яке асоціюється з Марсом, здатне вберегти від злих сил. Це символ свободи і сили, священна зброя лицаря, захисника від чорних сил зла. Меч для митців Празької літературної школи - їх поезія, що є носієм духовної енергії, сили і незнищенності у боротьбі за утвердження власної незалежної державності.

Олекса Стефанович - майстер слова та вірша. Марина Антонович-Рудницька у статті-спогадах "Про поета, що не вмер увесь" (Слово, зб. ОУП, Нью-Йорк - Едмонтон, ч. 4, 1970) пише: "Головна прикмета Стефановича-поета, яка передусім різнить його від інших, це вперте і послідовне, майже неймовірно докладне випрацювання вірша. Стефанович буквально карбував, шліфував, цизелював не тільки кожне

слово щодо музичності кожного його складу і звуку, а ще намагався передати умисними вишуканими сполуками приголосних з голосними драматичне напруження, відповідне до змісту вірша. Він шукав для кожної теми якнайвідповіднішу форму, склад, ритміку, рими і поетичні образи. Навіть стиль і характер мови змінюються згідно з історичним тлом, добою, нагодою або настроєм, який треба було в даному творі передати. Його окремі вірші переходили десятки редакцій, варіацій та змін. Він, властиво, ніколи не переставав шукати остаточної, ідеальної форми свого поетичного вислову".

У чітке та старанно відшліфоване слово вкладає поет величну і незнищенну думку та ідею, яка робить його митцем, що говорить устами народу, який прагне бути державною незалежною нацією.